

BARBARA VERLIČ DEKLEVA*

Slovinci, ekologija in politika

Slovenija med preostalimi nekdanjimi socialističnimi državami ni izjema v stopnji ekološke ogroženosti okolja, ki je rezultat neselektivne, intenzivne »paleoindustrijske« paradigme povojnega razvoja (I. Rogič, 1986/88). Imela je le nekaj ugodnih okoliščin, namreč relativno razvito gospodarstvo ter omejene naravne vire, ki niso opravičevali novih, večjih naložb v njihovo izkoriščanje. To je nedvomno slaba tolažba za kraje, kjer se je to vendarle zgodilo (Jesenice, Žirovski Vrh, Trbovlje, Kidričevo, Ilirska Bistrica, Semič v Beli krajini itd.). Drugi škodljivi viri so sekundarni in manj vidljivi, njihove posledice pa prav tako uničujejo.

Gre za naglo povečevanje prometa, uporabo slabih goriv, nenadzorovano izrabo vodnih virov v proizvodnji, zastarelo tehnologijo, uporabo strupenih snovi v proizvodnji (PBC v Semiču npr.) ter do osemdesetih let skoraj popolnoma odsotno ekološko sanacijo virov onesnaženja (filtri, čistilne naprave, varnost pri delu, odlaganje odpadkov). Učinki teh virov onesnaženja niso samo lokalni, ampak se širijo na »zdrava« območja, povečujejo oziroma nevtralizirajo pa jih lahko podnebne spremembe in lokalne posebnosti (inverzija, občutljivost rastlinstva in živalstva, npr. prisotnost gozdov, količina padavin, smer vetrov).

Slovenija je nesorazmerno onesnažena glede na svojo stopnjo razvitosti v primerjavi z drugimi evropskimi državami, glede na število ter gostoto poselitve prebivalstva. Prizadeti so gozdovi, viri pitne vode ter stanje vodotokov in čezmerno je onesnažen zrak (Poročevalec RS, št. 5, 1990).

Ta splošna ugotovitev pa je tudi edina točka soglasja med strokovnjaki, laično javnostjo ter politiko. Parlament je sprejel optimistično oceno o ustavljanju trendov propadanja naravnega okolja, strokovnjaki dajejo zelo različne ocene o vrsti onesnaženj in njihovem trajanju, prebivalci pa se počutijo vedno bolj ogrožene.

Raziskava o ekoloških razmerah kakovosti življenja v bivalnem okolju Slovenije med letom 1984 ter letom 1991, raziskave javnega mnenja (FVD, tabela 1) in (IDV, tabela 2) odpirata dileme in nasprotujoče si razlage o tem, kako globoka in če sploh je ekološka ozaveščenost prebivalcev.

* Dr. Barbara Verlič Dekleva, docentka na FDV.

Izbor podatkov iz raziskav Javnega mnenja Fakultete za družbene vede, Ljubljana med leti 1980 in 1990, ki so vsaj deloma primerljivi s podatki raziskave Kvaliteta življenja. Tukaj predstavljamo tile tabeli.

Tabela 1

ALI VAS V VAŠEM ŽIVLJENJSKEM IN DELOVNEM OKOLJU MOTI, OGROŽA ONESNAŽENOST VODA, INDUSTRIJSKIH ODPLAK, KEMI-KALIJ

v %	1980	1986	1990
To ni problem v mojem okolju	31,9	33,0	13,4
Tega ne občutim, me ne moti	17,0	18,2	7,6
Ne moti, a ni tako hudo	23,4	24,6	21,9
Mi škoduje, me zelo moti	22,9	18,9	40,8
Življenjsko me ogroža	3,8	3,9	15,5
Ne vem, neodločen	1,0	1,4	0,9

Viri podatkov iz Kvalitete življenja 1984–1991

Tabela 2

MNENJE ANKETIRANIH O EKOLOŠKEM STANJU BIVALNEGA OKOLJA

LETO	1984	1991
– Hrup ga ne moti ali ni izpostavljen hrupu	77,5%	58,8%
– Je izpostavljen hrupu in ga to moti	22,5%	41,2%
– Slab zrak ga ne moti ali ni onesnažen	77,6%	31,5%
– Moti ga slab zrak in je onesnažen	22,4%	65,1%

Eno možnih razlag odpiramo s tezo, da ima »ekološka« problematika v zadnjih letih večjo politično konotacijo, kot pa da bi bila izraz ekološke ozaveščenosti, saj izraža subjektivno percepcijo stanja, ki je nastala pod vplivom medijev, civilnih gibanj ter končno, politične organiziranosti v zelo specifičnem momentu družbenih sprememb. Poenostavljeno, ljudje se vedejo v soglasju s tem, kar oni sami sprejmejo kot resnico, ne glede na racionalne argumente, ki govore drugače.

Zato ločimo subjektivno percipirane ekološke motnje ter občutek ogroženosti od strokovnih ocen o ekološkem stanju okolja, ki so rezultat meritev (Čorkalo, 1992: 63,71). Elementi, ki so osnova laičnega na eni ter strokovnega mnenja na drugi, so osvetljeni s civilno družbenimi in političnimi spremembami v Sloveniji. V tem okviru je podana tudi interpretacija empiričnih podatkov, ki izražajo stališča in mnenja, pogojena z obveščenostjo, ne pa še kazalniki trajne zavzete ekološke zavesti Slovencev.

Ekološki ozaveščenosti javnosti ni uspelo prestopiti magične meje kot strokovno utemeljena akcija trajno delujočih skupin pritiska iz civilne družbe in za konkretno politično prakso. Le tako je moč razumeti uspeh politične zelene akcije in padec te politike v praksi prve slovenske vlade. Če že razočarani nad zelenimi politiki, ljudje niso obnovili množičnega gibanja v civilni sferi. Tako se zdi, da ob vseh omejitvah primerjav prav družbene in politične spremembe pomenijo tisti interpretativni okvir, v katerem naši ekološki podatki dobe nekakšen konzistenten pomen.

Zanimata nas dva problema: prvi je stanje o ekološki ogroženosti okolja in drugi ozaveščenost ljudi o tem. Povezanost med obema naj bi pojasnila stanje ekološke politike, ki je ali je bila prisotna v Sloveniji v zadnjih letih. V zasnovi te analize smo imeli ambicijo zbrati čim več objektivnih analiz in merenj o stanju okolja v Sloveniji. Te podatke bi primerjali z rastjo ekološke ozaveščenosti ter poskušali ugotoviti (ne)skladja. Primerjave so zgolj pogojne, omejene, saj se je pokazalo, da so podatki tako raznovrstni in predvsem nepopolni, da ne omogočajo zanesljivega ovrednotenja stanja. Strokovne meritve so sicer natančne, vendar omejene le na nekatere sestavine in krajše obdobje. Skoraj nikoli ni kontrolnih vzorcev, ki bi omogočali primerjave. Prav tako dober rezultat posameznega merjenja še ne pomeni, da v istem okolju ni drugih motenj, ker jih pač nismo izmerili. Zato smo poskušali najti ocene, ki so jih pisali strokovnjaki, ali pa so bile osnova za skupščinske analize o ekološkem stanju v zadnjem času.

Raziskave o ekološki onesnaženosti so torej predvsem nepopolne in metodološko neprimerljive s podatki raziskave življenjske kakovosti. Dolgoročnih podatkov je zelo malo in še ti so nepopolni. Vrednotenje okolja torej ni enostavno; v Sloveniji ni sistema ekoloških statistik, ni enotnih meril za presojo ogroženosti okolja, podatki niso zbirani dolgoročno in primerljivo (D. Vukovič, 1991). Že odsotnost podatkov in analiz kaže na stanje vsesplošne ekološke zavesti pri nas, še posebno pri tisti sestavini, ki kaže na voljo po regulaciji razvoja, kot pravi Vukovič. Še največ je bilo storjeno pri nadzoru kakovosti zraka in stanju vodotokov.

Še zanimivejše je, da si ocene strokovnjakov o ekološkem stanju nasprotujejo, največkrat tiste, ki so povezane s političnimi odločitvami. Čeprav podatki niso zadostni, je bila v letu 1990 sprejeta v Skupščini RS ocena, da so »trendi onesnaževanja ustavljeni«. Podatki, ki govorijo v prid tej oceni, so znižane vrednosti onesnaženja zraka. Vsi preostali podatki so s to oceno v nasprotju ali pa jih sploh ni, čeprav bi morali imeti pregled nad njimi ob sprejemanju omenjenega stališča.

Drugi del strokovnjakov ni tako optimističen in opozarja, da v Sloveniji onesnažujemo v obsegu sedemkrat večjega števila prebivalcev (Vukovič, prav tam). Mera je nekoliko nerodna, ker kaže na osebno participacijo posameznika, s tem pa zamegli kolektivne odločitve, politično odgovornost in ne nazadnje, mnoge vire samega onesnaževanja. Če ni na voljo ustreznije tehnologije in energije, se ljudje težko postavljajo pred dilemo, da nehajo proizvajati, se voziti, ogrevati itd., ker ni na razpolago možnosti izbire, torej dostopnih alternativ. Vendar pa enak argument uporabljajo tudi druge vlade, ko se odločajo o spornih naložbah, lokacijah za ekološko nedorečene dejavnosti. Komu pripisati ekološke »izboljšave« stanja?

V vsakem primeru sicer vemo, da so onesnaženja in ekološki problemi prisotni, odsotnost podatkov in primerljivih meril pa ne dovoljuje, da bi z gotovostjo opredelili stopnje onesnaženosti in še manj trende izboljševanja ali poslabšanja. Še najbolj so indikativne primerjave s preostalimi evropskimi državami. V teh ocenah se več avtorjev strinja, da je Slovenija kljub delnim izboljšavam še vedno ekološko problematična. Slovenija ne dosega zadovoljive kakovosti zraka, nima systemskega varstva voda in virov pitne vode in končno, ni strategije omejevanja ekoloških posledic povečevanja prometa. Zakonodaja prav tako ni zadostna, če ni odmerjenih sredstev in čeprav so sprejeta nova, po sprejetju zakonov manjka izvedba.

Kljub temu pa ostaja zanimivo vprašanje, ali določene delne in morda kratkotrajne spremembe (na bolje ali slabše) lahko pripišemo ekološko (ne)naravnani politiki, realiziranim akcijam lokalnih protestov ali pa širše usmerjenim pritiskom

zelenih, strankam, gibanjem in društvom? Ali pa morda drugim, širšim naravnim spremembam v okolju?

Predvolilno obdobje so zeleni uporabili za poudarke in zasluge, ki bi jim bili v prid, zato so njihovi argumenti vsaj, čeprav enostransko prikazani, zbrani. Največkrat se pri tem omenja izvoz odpadkov, očiščeni del vodotoka Save, izboljšave zraka ter nekaj delnih izboljšav pri onesnaževalcih. Vendar, podrobnejše tehtanje navedenih argumentov navaja, da gre predvsem za občasne akcije, da bistvenih sistemskih ekoloških rešitev ni bilo (npr. glede jedrske energije in odlagališč) in da so nekatere »naravne« in zunanje okoliščine pripomogle k boljšim rezultatom merenj.

Tako npr. vremenoslovci opozarjajo, da se je v zadnjih letih spremenila mikroklima. Na splošno imamo več sončnih dni, višje temperature in tudi več vetra. Razlike med letnimi sezonami so manjše kot pred dvajsetimi leti. To so nedvomno okoliščine, ki bistveno izboljšajo kakovost zraka. Kurilna sezona je krajša in stopnja ogrevanja nižja. Vetrovi očistijo zrak in preženejo meglo pogostejše kot sicer. Tako se škodljive snovi razpršijo oziroma se večdnevni, tedenski izpuhi ne akumulirajo, npr. v krajih, izpostavljenih večji inverziji zračnih plasti. Dodatno k temu smo zaradi zunanjih razmer in okoliščin zamenjali gorivo, in to za kakovostnejše. Izkop premoga pri nas ni rentabilen in je tudi omejen količinsko, dobave iz BiH ni več in oba vira sta dobavljala relativno neakovostna goriva z višjo primesjo žvepljenih snovi. Uvozna goriva so ekološko in energetsko kakovostnejša, ne pa vedno cenejša. Ambiciozno zastavljena plinifikacija je bila izvedena le v tako omejenem obsegu, da bi si težko kdo lastil zasluge za uspešno akcijo čistega zraka. Za boljšo kakovost zraka so torej v tako veliki meri zaslužne (kratkotrajne?) objektivne okoliščine, da težko govorimo o trendih, ki bodo obstali v daljšem času. Onesnaževalci so namreč še vedno prisotni in med njimi so na prvem mestu kaotično naraščanje prometa ob vedno slabšem stanju cestne mreže, individualna gorišča ter toplarne in industrija.

Zasluge za čistejša vodovje so še bolj vprašljive: izboljšanje v nekaterih lokacijah, ki so rezultat zapiranja posameznih tovarn, ni spreobrnilo linije onesnaževanja na splošno. Obratno, opozarja se na okrnjene vire pitne vode in napoveduje se kriza, ki bo primerljiva z energetsko v sedemdesetih. Prav tako ni jasno, ali so določene tovarne zaprte zaradi ekoloških ali pa povsem pragmatičnih razlogov nerentabilnosti. Seveda pa je prav tako težko trditi, da se ekološko stanje okolja bistveno poslabšuje. Lahko trdimo, da zaradi pomanjkanja naložb v novo proizvodnjo v zadnjih desetih letih to tudi ni ravno verjetno. Sklepne ugotovitve so torej lahko zelo splošne: ekološko stanje okolja v Sloveniji »ni zadovoljivo« (kaj to pomeni glede na evropska merila?), vendar pa se stanje ne poslabšuje bistveno, dosežene so nekatere delne izboljšave. V pripravi je nova zakonodaja o varstvu okolja ter nekatere sistemske rešitve za rešitev najbolj perečih problemov.

Mnenje prebivalcev

Glede na namen te analize pa ugotavljamo, da obstaja neskladje med tem, kar lahko povedo podatki, in tistim, kar izražajo mnenja prebivalstva. Kako si razložiti, da kljub izboljšavi zraka vedno več ljudi tarna, da jih moti slab zrak? Katerim dejavnikom pripisati vpliv za rastočo subjektivno percepcijo ekološke ogroženosti prebivalcev v Sloveniji, če ne moremo trditi, da se to stanje dejansko slabša, delno pa se celo izboljšuje?

Očitno je, da je treba razlago iskati v povsem drugem okviru. Namreč, v spremenjenih socialnih in političnih okoliščinah ter vplivih, ki so bistveni za oblikovanje tako imenovanega laičnega stališča nasproti strokovnemu.

Ko smo se vprašali, čemu pripisati porast deleža prebivalcev, ki jih vse bolj moti slaba kakovost okolja, bi morali tudi vedeti, kako se takšno mnenje oblikuje. V dejanskih spremembah za takšno povezanje ne najdemo argumentov z izjemo naraščanja prometa (KŽ 92). Obe raziskavi, namreč kakovost življenja in javno mnenje, za obdobje zadnjih sedem oziroma deset let zaznamujeta podobne trende: vsaj za dvakrat ali celo trikrat se povečuje delež prebivalcev Slovenije, ki jih v njihovem neposrednem okolju moti ali celo ogrožajo hrup, smrad od prometa in industrije ter slaba voda (IDV KŽ 1992). Narašča tudi občutek ogroženosti zaradi jedrske energije, premajhnega obsega sanacije virov onesnaževanja itd. Povečani obseg prometa je nedvomno eden hujših problemov in ni le ekološki, je tudi rezultat slabe organiziranosti prometa (zastoji, gneča), zaostajanja infrastrukture (preobremenjenost, iztrošenost), kar vse moti prebivalce ter povečuje občutek ogroženosti. Raziskave, ki poskušajo odkriti glavne vplive obveščanja ter merila za oblikovanje ekoloških stališč, odkrivajo bolj smiselno razlago naših podatkov.

Merila oblikovanja strokovnih ocen proti laičnim stališčem

Za strokovno mnenje so bistveni objektivno merljivi podatki, ki omogočajo racionalno sklepanje. Že zato so pogostoma nepopolni, omejeni in ne vključujejo elementov, ki izražajo kakovostne in socialne razsežnosti razmer bivanja. Tveganje se npr. izmeri s številom nesreč, bolezni ali smrtnih primerov, vendar šele ko je ugotovljena zveza z vzroki zanje. Ocena tveganja je odvisna od dostopnih statističnih obdelav (Čorkalo, 1992: 63).

Laično mnenje pa se v nasprotju s strokovnim oblikuje na podlagi vrednot, preferenc in selektivno percipiranih virov obveščanja. Ljudje v tem vrednotenju izražajo občutke ogroženosti, ki niso nujno povezani z dejansko ogroženostjo v njihovem okolju ali pa imajo povsem druge vzroke. Če se dva dogodka odvijata v istem okolju, ju ljudje zaznavajo v medsebojni zvezi, strokovnjak pa želi to zvezo najprej dokazati. Prebivalci v svojem okolju poudarjajo kakovostne vidike (socialni mir, vzdrževanje stabilnosti okolja, dobri odnosi s sosedi, urejenost/čistoča okolja), ki jih strokovnjaki težko objektivno izmerijo ali drugače objektivizirajo (Čorkalo, 1992: 70). Ni neobhodno, da se teh vrednot ali tesnobe (posledica grožnje katastrof) ljudje zavedajo do tiste mere, da jih izrazijo verbalno. Na vprašanje, kaj jih v okolju moti, se občutek ogroženosti prepleta z osebnim sprejemanjem stanja; oziroma se prepleta z osebnim prepričanjem, da se že ali se bodo v okolju pojavile določene ekološke motnje. Ljudje okolje sprejemajo kot celoto, zato že nekaj negativnih pojavov vpliva na splošno negativen odnos (Linch, B. Rotar, Marojevič). Strokovnjak pa celoto razdeli na analitične kategorije, jih izmeri in oceni.

Temeljna razlika med laičnim in strokovnim stališčem so torej razlike v sprejetih merilih, ki jih nosilci uporabljajo za vrednotenje. Strokovnjaki se omeje na preverljive, čeprav pogosto nepopolne količinske kazalnike, zanemarjajo pa kakovostne vidike. Laična stališča se napajajo v etičnih vrednotah, morali, kakovosti bivanja. Poudarjajo se socialna varnost, mir in dobri odnosi, duhovne vrednote. Presoje tveganja so prav tako različne, pa tudi nezanesljive. Te razlike v merilih se ne ujemajo in v soočanju med skupinama povzročajo konflikte. Večina lokalnih

ekoloških protestov ali nasprotovanj o uporabi, namembnosti prostora izvira iz tega temeljnega konflikta interesov in meril, ki jih uveljavljajo strokovne presoje nasproti prebivalcem ali investitorjem. Kadar se ti dve vrsti mnenj soočata, se uporabljajo povsem različne in neprimerljive razsežnosti kakovosti življenja. Zelo težko je namreč primerjati višje dohodke s socialno stabilnostjo, mirom in se odločiti zgolj za enega. Zanimivo je, da praviloma racionalni argumenti ne vplivajo močno na spremembo stališč laikov ter obratno. Svoja prepričanja ljudje menja-jo počasi ter so izjemno odporni v soočanju s podatki, ki jim ne grejo v prid (Čorkalo, 1992:71). Usklajevanje je zaradi tega pogosto dolgotrajno razčlenjevanje različnih pozicij nasprotnih skupin, kjer se šele v skupnem komuniciranju, dialogu »odkrivajo« alternative in možni kompromisi. Kompromisi so torej nujnost, če želimo priti do soglasja npr. o uporabi prostorskih virov v nekem kraju.

V naših raziskavah smo tako posneli tipično »laično mnenje« prebivalcev Slovenije. Glede na omenjene značilnosti nas ne sme presenetiti, da dejansko ekološko stanje okolja na to mnenje ne vpliva bistveno. Resnici na ljubo pa to tudi ne bi bilo mogoče v primeru Slovenije, saj smo predhodno pokazali, da si tudi strokovnjaki ne le niso enotni v ocenah, ampak so pomanjkljivi prav tako strokovni argumenti.

Katere druge spremembe v okolju pa so lahko vplivale na povečani občutek ogroženosti prebivalcev?

1. V prvi vrsti gre za spremembe v okolju, na katere ljudje kot posamezniki lahko bolj malo vplivajo, jih pa le-te bistveno prizadenejo. Mislimo na vse slabše stanje infrastrukture ob hkrati povečanem prometu in gostoti komunikacij (ceste, komunalna oprema, komunikacije). Premajhna dinamika obnove in modernizacije je bistveno poslabšala razmere bivanja ter pripomogla k deteriorizaciji stanovanjskih okolišev. To je očitno ne le v starejših delih mest, ampak tudi v manjših naseljih, ki so odvisna od povezav s širšim okoljem. Spremenila se je namembnost prostora, npr. v gospodarske namene, obenem pa tej dinamiki niso sledile infrastrukturne izboljšave.¹

2. Drugi razlog je moč najti v ekoloških katastrofah v zadnjih letih, ki so se zgodile v Evropi in v svetu. Končno, v krizi in razpadanju realsocialističnih sistemov se je šele pokazalo, kako visoka je bila ekološka cena tega razvoja. Ker ti podatki dolgo niso bili dostopni javnosti, se je vzdrževala iluzija o drugačnosti razvojnih poti in je bil šok (ekološko streznjenje) nato toliko večji. Ekološka gibanja v Evropi in pri nas pa so tudi odprla ekološko temo v javnih medijih in jo predstavila najširši javnosti. S tem so izpolnjeni vsi tisti pogoji, ki jih analitiki opredeljujejo za pomembne pri naraščanju ekološke zavesti (Cifrić, Lay, Čorkalo). Vendar ti pogoji veljajo za širše okolje in ne samo za Slovenijo. Čeprav tudi v drugih državah poročajo o naraščanju ekološke zavesti, pa so razlike, ki jih registriramo v Sloveniji, vendarle presenetljivo visoke za tako kratko obdobje. Še posebno če upoštevamo, da prav v našem neposrednem okolju ni bilo katastrof večjega obsega v tem času, bolj je šlo za odkrivanje starejših virov onesnaženja in lokalne probleme.

3. Mnogo bolj konzistentno razlago za spremembo ekološke ozaveščenosti prebivalcev Slovenije najdemo v kontekstu družbenih, političnih sprememb. Paradoksalno te z ekologijo samo pravzaprav nimajo skoraj nobene zveze.

To razlago ponuja sicer suhoparna kronološka analiza ekoloških gibanj v nek-

¹ Na račun takšnih sprememb se npr. spreminja vrednost stavb in stanovanj, vse da bi prebivalci lahko vplivali na ta potek. Kritičnost se bo izrazila ne le do okolja, ampak do sprememb na splošno.

danjih republikah Jugoslavije. Zagrebški sociolog Zoran Oštrič (1982) se celo opraviči, ker je zaradi osebne aktivistične vpletenosti objektivnost analize morda okrnjena. Kolega tudi ne navaja podatkov javnega mnenja ali podobnih študij kakovosti življenja. V luči njegove pronicljive razlage, ki ni teoretično do kraja izpeljana, pa tudi naši podatki pravzaprav šele dobe razumljiv in teoretično prav tako konzistenten interpretativni kontekst. Vendar, pogledjmo si skupine argumentov po vrsti.

Elementi povečane ekološke zavesti

Teoretično je tezo o politični in neekološki ozaveščenosti možno izpeljati iz spoznanj analize (Čulig, 1992) virov, kjer se napajajo laična mnenja ekološko zaskrbljenih v primerjavi z drugimi, ki so nevtralni ali celo optimistični. Študija poskuša opredeliti pomen virov obveščanja, kot so časopisi in TV, strokovna literatura ter socialni stiki z izražanjem stališč o ekološki problematiki. Bistvena je ugotovitev kompleksno zastavljene analize, da na občutke ekološke ogroženosti najbolj vplivajo katastrofe. Posledice tehnoloških katastrof v primerjavi z naravnimi so težje, dolgotrajnejše in jih ljudje težje prenašajo. Gre za izgubo zaupanja, saj jo povzroča človek v procesu nadzorovanega, racionalnega ter strokovno vodenege postopka. Tehnološke katastrofe so po pravilu nepričakovane, so torej vsaj za širšo javnost popolno presenečenje (Čorkalo, 1992:68).

V obdobju 1985–1991 smo bili priče kar nekaj manjšim in večjim katastrofam: primer Černobil je odkril vrh ledene gore pri nuklearkah, bile so hujše zastrupitve v industriji, izgubljene so bile nevarne snovi, podmornice, izlivala se je nafta, bile so hujše nesreče z ekološkimi posledicami, goreli so naftni vrelci itd. Drugi pomemben vir javnosti so sredstva javnega komuniciranja, predvsem televizija ter časopisi. V redkokaterem obdobju so bile ekološke dileme tako pogosto obravnavane v medijih kot v zadnjih sedmih letih. Vloga strokovne literature ima pri ekološkem ozaveščanju presenetljivo majhno vlogo. To je deloma razumljivo, ker ni tako lahko dostopna in razumljiva, vendar očitno tudi ne popularizirana. Najmanjšo ali skoraj nobene vloge pri tem nimajo prijatelji, sosedje ali družina. Vsebinsko na teh stikov je očitno selektivna, pogosto se giblje v sferi enako mislečih (Čulig, 1992).

Ta spoznanja je treba dopolniti še z razlikami med skupinami, ki privzemajo laična ali pa strokovna merila pri vrednotenju ekološke ogroženosti okolja. Laiki in strokovnjaki povsem razilčno presojujejo tveganje negativnih posledic dejavnosti, npr. verjetno hujših posledic za zdravje ljudi. »Predvidevanje tehnoloških katastrof je popolnoma izven naše moči,« ugotavlja Čorkalo (1992:66), saj se strokovnjaki naslanjajo na pretekle izkušnje in statistične podatke.

Zgolj kot možnost se predvidi neki »črni scenarij«, kjer gre za uporabo potencialno nevarne energije ali tehnologije v množične, civilne namene. Značilen zgled je vse pogostejše odkrivanje »utrujenosti« materiala, ki je strokovnjaki niso predvideli in je tudi ne znajo meriti, nadzirati in so nesreče, gledano strokovno, popolno presenečenje. Visoko tveganje strokovnjaki vidijo pri uporabi elektrike, v kirurgiji, plavanju in rentgenu, majhno pri jedrski energiji in planiranju, kajti tveganje se meri s smrtnostjo. Šele po analizah vseh posledic o Černobilu se bo strokovno mnenje morda spremenilo, laično pa je bilo najmočnejše neposredno po nesreči. Kajti pri laičnem stališču je prav obratno, sprejemanje tveganja se povečuje npr. s katastrofami, ker so nepričakovane, ker imajo te težje, nepredvidljive

posledice, ki trajajo dalj časa. S tem se povečujeta psihični pritisk, strah in od tod občutek ogroženosti. Značilnost laičnih ocen je tudi velika prepričanost vanje, čeprav pogosto povsem neupravičena. Npr. že pogostost stikov s potencialno ogroževajočim objektom zmanjšuje percipirano tveganje povsem brez razumnega razloga, kot ugotavlja Festingerjeva (1957) teorija kognitivne disonance. Sprejemanje tveganja in uporaba meril sta torej hudo različni in ocene diametralno nasprotni (D. Čorkalo, Rogić, Plut, 1992). Takšne ocene in stališča se tudi zelo počasi menjajo, vendar pa hitreje od vedenjskih vzorcev, zato se težko usklajujejo v povsem konkretnih prostorskih razmerah, kjer se srečujejo.

Analiza virov obveščanja ter ekološke zavesti se pri opredeljevanju socialnih razsežnosti na žalost konča. Vendar drugi viri omenjajo pogoste povezave med izobrazbo, poklicnimi dejavnostmi ter stopnjo razvitosti okolja (regije, države) ter stopnjo ekološke ozaveščenosti (Kvaliteta življenja, 1990, Aceski, 1991). To se zdi konzistentno tudi s stališča tega, da so srednji socialni sloji dovzetnejši za sporočila javnih komunikacijskih sredstev. Če še enkrat povzamemo analizo prvih dveh elementov, lahko sklenemo: podatki o izredno visoki ekološki zavesti v Sloveniji so izraz laične, subjektivne percepcije tveganja ogroženosti okolja. Rast subjektivne percepcije je funkcija pogostih ekoloških katastrof, njihovega odkrivanja in prisotnost te teme v javnih občilih.

Na povečano »ekološko zavest« v Sloveniji vpliva torej prodor laičnega mnenja o ekološki ogroženosti okolja, ne pa dejanska povečana ogroženost. Ta prodor je omogočila (ne pa povzročila!) medijska podpora merilom, ki poudarjajo kakovost bivanja, obenem pa odkrivajo nekonzistentnost med političnimi in strokovnimi odločitvami. Primerov je veliko in njihov pomen narašča ob kritičnem demistificiranju preteklega razvoja (kjer se eno deklarira, dela pa drugo!); konflikti med stališčema zato naraščajo tudi z večjo stopnjo demokracije ter pravic. Vendar je za oblikovanje laičnega mnenja pomemben vir v tudi kvazi splošno sprejetih resnicah, o katerih se veliko piše in med temi si katastrofe vzamejo veliko medijskega prostora. Značilno in zanimivo je, da se kasneje, ko so opravljene strokovne analize vzrokov zanje, medijska pozornost že močno zmanjša.

Politična razsežnost ekološkega vprašanja

Kaj se je torej zgodilo in dogajalo v Sloveniji v zadnjih sedmih letih, kar bi poleg naštetih razlogov radikalno povečevalo odnos do ekološke občutljivosti? Kolega Oštrič (1992) govori o ekoloških gibanjih v smislu formirajoče se civilne družbe. Ekološka tema je zgolj posredno izražena kritika preteklega socialističnega sistema. Najzgodnejše izražanje te kritike se je namreč »obesilo« na relativno družbeno manj tvegano in navidezno politično »nevtralno« ekološko tematiko, ki je bila za nekdanjo oblast v socialističnih družbah sicer nezaželen, ni pa je neposredno in takoj zatrla. To se je kasneje zgodilo le v jugoslovanskih republikah, kjer je prevladalo enoumje nacionalne evforije ter se nadaljujejo prenovljene (zastrašujoče) oblike totalitarizmov. V večini nekdanjih republik Jugoslavije ekološka gibanja niso prerasla v stranke, v organizirane in legalizirane oblike političnega pritiska (Oštrič, 1992). Obratno, njihov pomen se je razpršil, omejil na voluntaristične skupine slabo organiziranih zanesenjakov. Oštrič navaja, da so za to krive tudi slaba organizacija gibanj, premajhna podpora konkretnim akcijam in nezadostna medijska pokritost. Ob prvih reakcijah oblasti so gibanja razpadla in se jim tudi

z ekološko temo ni uspelo uveljaviti v opozicijskih strankah. Pri tem izvzema Slovenijo, ki ji je to krizo edini uspelo premagati.

Slovenija je v tem procesu ekoloških gibanj poseben primer, vreden pozornosti. Začetek ekoloških gibanj datira sicer že v zgodnja sedemdeseta leta, vendar ni množično, je slabo organizirano, občasno v akcijah. Reanimacija se prične v zgodnjih osemdesetih in ta faza se ujema z začetkom slovenske »glasnosti«. Odkrivajo se ekološko ogrožena območja, afere, ki so ostale prikrite in to odkrivanje ni le podprto strokovno, ampak tudi medijsko. O tem se v osemdesetih letih veliko piše in razpravlja, vendar bolj v funkciji demistifikacije razvojnih poti socializma kot pa o zasnovi pragmatičnega ekološkega programa. Podobno vlogo imajo odkrivanja povojnih pobojev in drugih krivic.

Tudi v drugih delih nekdanje Jugoslavije je podobno, vendar le v Sloveniji gibanje preraste v stranko, in to na prvih volitvah eno najuspešnejših. Če nekdo ni želel biti preveč politično in kritično izpostavljen, je bila ekološka opcija idealna. Tema žgoča, pozitivna s stališča kakovosti življenja, nihče ni do tega indiferenten in to je obenem gibanje v vzponu med razvitimi državami, posebno v Evropi! Biti ekologist v času komunizma in pomanjkanja človekovih pravic, je pomenilo vsaj dvoje: protest proti sistemu, ki pravic protesta ne priznava, ter biti obrnjen proti Evropi, demokraciji.

Dodatno si javnost z medijsko organizacijo in podporo ekološke stranke ali skupine pritiska npr. s pismi bralcev, zagotovi izpostavo vladajočih sistematični kritiki, v politični igri pa ostri konkurenci. Ni nepomembno, da so pripadniki teh gibanj pogosto alternativci, mladi ali drugače nevtralni, stisnjeni v Sloveniji med opcijo krščanstva ter komunistov. Obe opciji sta obremenjeni s preteklostjo, vsaka na drug način. Ekološko gibanje je ideološko čisto, tradicionalno neobremenjeno in družbenosocialno nevtrarno. Razvojno pa odpira pozitivno alternativo kakovosti življenja ljudi. Subverzivni liberalci in kulturniki, razumniki, to niso stranke za množično evforijo, čeprav nekatere njihove akcije privoščljivo podpirajo (akcija plakat in dan mladosti!). Obenem že s tem, da se ekologi pojavijo kot skupine sprejemljivo zakonitega pritiska v javnem in morda, pomembnejše, lokalnem življenju v vsakdanji rutini, v bistvu načenja in ruši ideološko enopomembnost vladajoče strukture.

Za to prvo obdobje je značilno, da se predvsem medijsko (zanimivo, da strokovno polemično redkeje!) odkrivajo grehi preteklega načina razvoja, pa tudi argumenti in načini, kako je do odločitev prišlo. Soočata se strokovno mnenje in politični voluntarizem, odrinjenost prebivalcev, javnosti v odločanju. To argumentirata tudi Kos in Gantar (1989) v analizi vprašanja, zakaj je v določenem trenutku nemogoče postaviti navaden vodnjak na Prešernovem trgu v Ljubljani. Odkrivanje takšnih ekoloških in prostorskih afer, čeprav gre le za odkrivanje »grehov« preteklosti, je cenjena, osrednja medijska tema. Ta se ne omejuje na sporočanje »uradnega« mnenja, ampak prireja okrogle mize, javne razprave, v živo sodeluje pri lokalnih akcijah. Lokalni protesti so medijsko dostopni javnosti tako kot zalivska vojna. Potem se zgodi še Černobil, akcija za rešitev reke Tare v zadnjem trenutku in nekaj »manjših« svetovnih katastrof (izlitje nafte v morje, izgubljene jedrske podmornice), med katerimi je medijsko dobro spremljana goreča grmada naftnih vrelcev v Kuvajtu.

Vpliv zelenih nedvomno raste, kar se pokaže že v paradoksu, da v tem istem času »pade« zadnji samoprispevek, ki je deklariran kot ekološki. To je obenem eden prepričljivejših argumentov v prid tezi, da gre v Sloveniji v bistvu za politično gibanje in ne za pravo, aktivno ekološko ozaveščenost slovenske javnosti na splošno.

no.² S tem ne želim trditi, da med aktivisti gibanja ni pravih ekološko ozaveščenih ljudi. Komunisti na vladi so namreč svojčas prav tako s poskusom ekološkega samopriskpeva nasledli ideji, da ne gre za politični prevrat, ampak zgolj in samo za stvar samo – ekologijo. Nezaupanje do vladajoče strukture in pomanjkanje podpore ekološkega gibanja v prid referendumu pokaže, da stvar ni tako preprosta. Mediji v obilju spremljajo dvoboj argumentov med dvema silama, oblastjo ter gibanjem, ki ni še niti stranka. Referendum ne uspe niti na podeželju ali manjših mestih, opravlka imamo z množično in splošno državljansko neposlušnostjo. Če bi šlo resnično zgolj ter samo za problem očišćenih dimnikov, ali ne bi bilo vseeno, da jih počisti kdor koli?

V splošni demokratizaciji razrahljanega totalitarnega sistema se ekološko gibanje organizira v eno uspešnejših strank, kar pokažejo volitve in pet zelenih ministrov v vladi. Na višku tega procesa, spomladi 1991, je bila izvedena naša anketa. Visok delež ekološko ozavešćenih torej izraža kritiko socialnega razvoja, občutek ogroženosti, če se ne bo kaj radikalno spremenilo, in podporo neki stranki, ki bo takšne spremembe izvedla. Za dokončno demokratizacijo in dvig javnega protesta imata nedvomno zasluge afera JBTZ in Odbor za človekove pravice, vendar to ni predmet te analize. Uspeh Zelenih v Sloveniji ni le izjemen v okviru nekdanje Jugoslavije, ampak tudi v Evropi. Od tu naprej, namreč od analize ekološke politike in uspehov Zelenih v novi vladi, sledimo le še razočaranju. V luči teze, da gre za politično akcijo in kritiko socializma in da tudi Zeleni v nadaljevanju razpadajo po liniji različnih ideoloških prepričanj, pa to niti ni presenečenje. Prav isti razlog, zaradi katerega so bili pred volitvami tako sprejemljivi za združevanja državljanov, namreč ideološke neopredeljenosti med krščani in komunisti, jih zdaj pokoplje. V konkretni politiki demokracije se je treba odkriti in opredeliti tudi vrednostno. In vsako prepričanje je zakonito, nobena odločitev ni več politično (strankarsko) nevtralna. V vsakodnevni praksi neke vlade, kjer je nujno sklepanje pragmatičnih kompromisov, so Zeleni žrtvovali svoje ekološke zahteve, s tem pa obenem izgubili lastno identiteto.³ Vrednostne, celo civilizacijske zasnove dosedanjega razvoja (Cifrić, Kirn, Lay itd.) ter pragmatične omejitve mlade države se tudi v politiki nove vlade pokažejo kot stiska med nemogočim in sprejemljivim. Javnost je sicer lahko razočarana, vendar ne protestira, ne sprašuje preveč odločno, kdaj bomo zaprli krško nuklearko, ko ugasnejo luči v stanovanju. In ko bomo naslednjič izvedli anketo o kakovosti življenja, naj ne bo presenečenja, če ekološka tema ne bo več dvignila prahu.

VIRI:

- ILIJA ACESKI, 1991, Društvena stvarnost i ekološka svijest, Revija za sociologiju štev. 1/2, Zagreb
 IVAN CIFRIĆ, 1992, Elementi ekološke strukture Genesis, Socijalna ekologija, št. 1, Zagreb
 DINKA ČORKALO, 1992, Psihološki aspekti okolinskih opasnosti, Socijalna ekologija št. 1, Zagreb
 DOKUMENTACIJA časopisa Delo
 GANTAR P. & KOS D., 1989, Analiza krize odločanja ob primeru ureditve Prešernovega trga, MRS, Ljubljana
 ZORAN OŠTRIĆ, 1992, Ekološki pokreti u Jugoslaviji – razdoblje 1971–1991, Socijalna ekologija, št. 1, Zagreb
 DUŠAN PLUT, 1991, Entropijska zanka, Didakta, Radovljica
 POROČEVALEC skupščine RS, št. 5 in 7, 1990, Ocena stanja okolja
 DOKUMENTACIJA ministrstva za varstvo okolja
 IVAN ROGIĆ, 1986/88, Sociološke studije Zagreb, Karlovac, Trogir, Dubrovnik, Urbanistički Institut, Zagreb
 BARBARA VERLIĆ DEKLEVA, v projektu Kvaliteta življenja 1984

² Zlobno je moč celo pomisliti, da je samopriskpek samo služil preverjanju socialne »zrelosti« za spremembe in da tudi komunisti takrat že niso bili več tisto kot nekoč.

³ Stranka Zelenih v letu 1992 razpade še pred volitvami (!) na tri stranke in eno gibanje, vsi skupaj pa ne dobe volilne podpore za eno solidno stranko. Zeleni pridobijo 3,7% glasov, Zeleno gibanje 0,1%, Slovensko ekološko gibanje 0,6%. Malo je verjetno, da bodo imeli člana vlade, v parlamentu pa je le pet poslancev.

- 1992, letno poročilo 1992: Ekološke dimenzije KŽ med 1984/1991 v Sloveniji, IDV, Ljubljana
 - 1992, Ecological Public Awareness, referat na prvi evropski sociološki konferenci, 25–28. 8. Dunaj
- DUŠAN VUKOVIČ, 1991. Prispevek k poizkusu identifikacije ovir pri uvajanju odločnejše ekološke politike, Revija za sociologijo, št. 1/2, Zagreb

MILAN FRANKOVIČ, MIROSLAV PRESTON

Sodobni obveščevalni sistemi

(Analiza primerov ZDA, Izraela in Avstrije)

Uvod

Za analizo* obveščevalne dejavnosti, obveščevalne službe in obveščevalnega sistema v sodobni družbi sva se odločila predvsem iz tehle razlogov:

– to področje naju zanima že dalj časa, poleg tega pa sva ugotovila, da je obveščevalna služba v naši družbi premalo raziskana, raziskave, ki so bile že opravljene, pa so večinoma zgolj opisne,

– raziskovanje te tako specifične človeške dejavnosti je za Slovenijo, ki šele gradi svoj obveščevalni sistem, še posebno pomembno.

Z deskriptivnim pristopom, pa tudi s primerjavo sodobnih obveščevalnih sistemov ni možno pojasniti nekaterih ključnih vidikov obveščevalne dejavnosti. Zato sva v središče teoretičnega dela najine analize postavila sodobno sistemsko teorijo Niklasa Luhmanna in obveščevalno dejavnost v sodobni družbi pojasnjevala s temeljnimi postavkami te teorije.

Metodološki, hipotetični in teoretični okvir analize

V najini analizi sva torej obveščevalno službo in obveščevalni sistem proučevala kot organizacijski sistem. Za takšen pristop sva se odločila predvsem zato, ker sva menila, da omogoča najboljše razumevanje vzrokov nastanka in razvoja te tako specifične človekove dejavnosti, njenega mesta v družbi ter procesov, ki so pogosto, da ne rečeva celo običajno, neformalni ter potekajo zunaj formaliziranih normativnih struktur. Skozi celotno analizo se je zato kazal odnos med politiko in obveščevalno službo oziroma obveščevalnim sistemom.

Za analizo obveščevalne službe kot organizacijskega sistema sva si zastavila tele cilje:

1. Sistemizirati kazalnike, na podlagi katerih lahko sklepamo, da je obveščevalna služba od nekdaj v zgodovini moderne države delovala kot odprt organizacijski sistem, vendar z visoko stopnjo samoreference in avtopoetičnosti, ter nato te kazalnike povezati s postavljenimi hipotezami,

2. raziskati razvoj obveščevalne dejavnosti in obveščevalne službe v sodobni državi z vidika sistemske teorije,

* Članek je povzetek skupne diplomske naloge, ki sta jo avtorja zagovarjala julija 1993. Pisca sta diplomirana obramboslovca.